

CORNELIA MAGDA LAZAROVICI, GHEORGHE LAZAROVICI, *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România*, I, *Neoliticul*, Editura Trinitas, Iași, 2006, 734 p. (inclusiv 821 figuri și 8 tabele)

După cum o arată și titlul, lucrarea de față face parte dintr-un proiect mai amplu, care vizează studierea arhitecturii neoliticului în primul volum și arhitectura epocii cuprului într-un al doilea volum. Beneficiind de sprijinul fundației Rockefeller și a unor condiții bune de lucru, cea mai mare parte a primului volum a fost definitivată în numai o lună. În literatura arheologică se resimte lipsa unei astfel de lucrări de sinteză, cu atât mai mult cu cât informațiile referitoare la arhitectura preistorică sunt disparate în diverse articole, studii sau lucrări cu caracter general. După cum afirmă și cei doi autori, lucrarea are o largă adresabilitate, fiind dedicată studenților, specialiștilor, dar și tuturor celor interesați de construcțiile preistorice.

Primul volum al proiectului are 734 de pagini și este împărțit în patru capitole: cap. I *Primele construcții*

(p. 19–57), cap. II *Arhitectura neoliticului timpuriu* (p. 58–116), cap. III *Arhitectura neoliticului dezvoltat și mijlociu* (p. 117–476), cap. IV *Arhitectura neoliticului târziu* (p. 477–662). La acestea se adaugă: traducerea în limba engleză a cuprinsului (p. 663–671), un scurt rezumat al volumului, în aceeași limbă, inclusiv lista figurilor și tabelor (p. 672–697), o lungă listă bibliografică (*Bibliografia*, p. 698–731) și *Abrevierile folosite* (p. 731–734); traducerea în limba engleză a cuprinsului, rezumatului și listei figurilor din text îi poate asigura volumului o mai largă circulație.

La începutul primului capitol, autorii stabilesc sensul cercetării întreprinse, explicând că, în accepția lor, prin *arhitectură* se înțelege știința și arta de a proiecta și construi clădiri, dar și organizarea acestora; obiectul arhitecturii nu se reduce doar la clădiri, ci și la spațiile

necesare vieții și activităților umane, ceea ce face ca spectrul cercetării autorilor să fie mult mai mare, cuprinzând în acest mod majoritatea domeniilor vieții materiale și spirituale. Astfel, nu sunt vizate numai construcția și proiectarea așezărilor și locuințelor, cum s-ar părea la prima vedere, ci, autorii vizează și folosirea și amenajarea interiorului (instalații de foc, războaie de țesut, paturi etc.), funcționalitatea construcțiilor și altor amenajări (de cult, gropi, fortificații etc).

Chiar dacă autorii își propun în această lucrare să se refere la neolitic, în capitolul introductiv fac un scurt istoric al arhitecturii preistorice, considerând că cele mai vechi construcții făcute de mâna omului, ce țin cu adevărat de o arhitectură, pentru locuit și alte activități, sunt adăposturile de la Ripiceni, din vremea paleoliticului (p. 19); sumar sunt prezentate arhitectura neoliticului preceramic și neoliticului timpuriu din Anatolia (p. 26), fiind vizate arhitectura de apărare, civilă și religioasă, arhitectura mezoliticului din Egeea și sudul Balcanilor (p. 35).

În partea cea mai consistentă a acestui capitol este analizată arhitectura mezolitică târzie din regiunea dunăreană, insistându-se pe studiul culturii Lepenski Vir – Schela Cladovei. În fapt, autorii analizează această cultură din aproape toate punctele de vedere, dacă luăm în considerare că se referă la cronologie, geneză, arhitectura civilă (așezări și locuințe, vetre, cuptoare) și religioasă (sculpturi și chiar morminte). Această observație poate fi extinsă la nivelul întregului volum, autorii lăsând pe alocuri impresia tratării monografice a majorității culturilor neolitice.

De problematica propusă, autorii se ocupă efectiv începând cu capitolul al doilea. La începutul capitolului, se opresc asupra unor probleme ale perioadei vizate, prezentând principalele opinii referitoare la originea neoliticului timpuriu, cronologia, evoluția și periodizarea, migrația și difuziunea. Autorii consideră necesar să analizeze cultura Starčevo-Criș, accentul fiind pus pe așezările și locuințele acestei culturi. Este analizată și *arhitectura interiorului* (instalațiile de foc: vetre și cuptoare) aparținând acestei culturi, dar și gropi, fortificații, precum și funcționalitatea unor construcții.

Evident că, fiind un domeniu interpretabil, majoritatea descoperirilor, cărora nu li se poate atribui o funcție casnică, practică, pot fi, fără mare greutate, interpretate ca aparținând sferei cultice/religioase. Având în vedere sensul larg al arhitecturii vizat de autori, nu ne mirăm că, până și lutăriilor li s-au descoperit valențe arhitectonice (p. 111), la fel ca și descoperirilor interpretate drept depozite de alimente, ateliere de prelucrare (silexuri și topoare de piatră șlefuită). Tot în acest capitol, autorii concluzionează că, printre altele, maniera de construcție a caselor este influențată și de moda timpului respectiv (p. 115), însă afirmația pare totuși îndoielnică; avem dubii că moda sau esteticul putea avea vreun rol la începutul neoliticului, când, mai degrabă, se căutau soluții la problemele ridicate de construcția locuințelor sau altor clădiri.

Capitolul al treilea este cel mai vast, ocupând jumătate din întregul volum. În debutul capitolului, autorii definesc neoliticul dezvoltat și mijlociu, precum și sistemele cronologice folosite, după care se trece la

analiza culturilor. Autorii folosesc același tipar pentru studierea arhitecturii culturilor neolitice, întâi realizând o caracterizare generală a culturii (originea, răspândirea, cronologia, evoluția, stratigrafia, etc.), după care se trece la analiza efectivă, teoretică a așezărilor și locuințelor. Spre exemplificare sunt prezentate studii de caz¹, de regulă dintre cele mai intens cercetate așezări/locuiri aparținând acelei culturi. Pentru neoliticul dezvoltat și mijlociu este analizată arhitectura locuințelor descoperite la Tărtăria, Gornea, Balta Sărată (cultura Vinča), Parța și Bucovăț (cultura Banatului), Zau de Câmpie (complexul Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Zau-Iclod-Suplac), Halmeu (grupul Pișcolt). Culturile Dudești-Vinča, Hamangia și cultura ceramicii liniare sunt prezentate sumar, lipsind studiile de caz. Acolo unde cercetările au permis, autorii completează studiile de caz și cu elemente de arhitectură/amenajare interioară, așa cum este locuirii de la Parța, dar și al descrierilor amenajărilor aparținând culturii Dudești-Vinča (vetre, lavițe, locuri pentru rășnit, război de țesut, cuptoare de ars ceramica).

Chiar dacă scopul declarat al autorilor este studiul arhitecturii neoliticului, totuși, uneori se iau în discuție și alte probleme, cum ar fi ceramica culturii Banatului p. 385), mormintele descoperite la Lumea Nouă (p. 439), tăblițele și mormântul de la Tărtăria (p. 198), amintindu-se și de analizele antropologice ale oaselor, studiul geologic al tăblițelor, rolul tăblițelor, datele radiocarbon ș.a. Un spațiu generos este alocat descoperirilor de la Parța (142 de pagini), cei doi autori analizând foarte detaliat atât tipurile de locuințe și elementele de arhitectură interioară, cât și arhitectura religioasă (sanctuarul 1 și 2).

Tratarea culturilor neoliticului dezvoltat și mijlociu este făcută disproporționat, culturii Banatului și grupelor sale fiindu-i alocate 180 de pagini, culturii Vinča 87 de pagini, în timp ce arhitectura culturii Dudești-Vinča este studiată în 16 pagini, cea a grupului Pișcolt în opt pagini, a culturii Hamangia în 12 pagini, iar arhitectura culturii ceramicii liniare cu note muzicale în 16 pagini, ceea ce, probabil, poate reflecta nivelul cercetării pentru fiecare cultură sau cota diferențiată de interes a autorilor.

În capitolul al patrulea, autorii analizează *arhitectura culturilor neoliticului târziu*. Deoarece această etapă cronologică a fost cercetată inegal și parte din rezultate sunt încă în lucru (Parța tell 2), autorii consideră că este mai potrivită prezentarea doar a câtorva cazuri mai intens cercetate și publicate.

Astfel, pentru Vinča târzie ca studii de caz sunt analizate locuirile de la Uivar, zona Parța, Hodoni, Opovo și Vrșac-At, precum și legăturile dintre grupul Foeni și Vinča C. Cultura Vădastra este analizată în general, fără a fi prezentate studii de caz, însă mai detaliat este analizată cultura Boian. După scurta prezentarea generală a culturii, este analizată mai pe larg arhitectura exterioară și amenajările interioare din cadrul așezării de la Radovanu, dar și construcțiile de cult (sanctuarul) de la Căscioarele-Ostrovel. O caracterizare generală a unei culturi

¹ Prin studii de caz autorii înțeleg expunerea situației anumitor situri reprezentative pentru maniera de organizare a comunităților unei anumite faze sau culturi, fie siturile sunt prezentate datorită spectaculozității descoperirilor.

se face și în cazul culturii Precucuteni, autorii insistând pe arhitectura locuințelor și fortificații, și mai puțin pe descoperirile ce puteau avea un rol cultic: sanctuarele, complexele de cult și depunerile rituale.

După același tipar este analizată și cultura Turdaș, după problemele introductive, autorii analizând și câteva așezări: Turdaș, Orăștie, Tăulaș, Mintia, Valea Nandrului, Zlaști și Peștera Cauce. Autorii se opresc și asupra altui gen de probleme, așa cum este cazul ritualurilor de fundare și a cenotafurilor (p. 594).

Spre sfârșitul capitolului, autorii analizează pe scurt cultura Tisa și grupul Suplac (amintindu-se aici și mormintele de incinerare), o atenție deosebită fiind însă acordată grupului Iclod. Ca studiu de caz sunt analizate locuirile de la Iclod și de la Țaga, fiind amintite și mormintele descoperite la Iclod (p. 624).

Pe parcursul întregului volum, autorii fac apel la comparații între descoperirile neolitice din spațiul românesc și descoperiri din zonele învecinate, mai ales cele transdunărene și din Ungaria.

Trebuie amintit că textul este însoțit de numeroase figuri, peste 800, cele mai multe dintre ele fiind de bună calitate; poate că, totuși, și datorită numărului foarte mare al figurilor din volum, autorii fac și trimiteri eronate, așa cum este cazul trimiterii la cele două *hârți* (Fig. II 66–67), însă Fig. 66 indică șanțurile de apărare de la Cârcea și Gornea (p. 114–115). Tot pe seama grabei redactării și definitivării acestui volum (p. 16) punem și numeroasele omisiuni/adaosuri de litere întâlnite, pardonabile pentru dimensiunea volumului, care însă nu știrbesc calitatea științifică globală a textului.

S-ar mai putea semnală existența unor neconcordanțe între trimiterile bibliografice din text și bibliografie sau

amintim și de unele formulări imprecise, așa cum este cea de la p. 56, când autorii precizează că *mormintele mezolitice sunt în poziție întinsă, spre deosebire de cele neolitice care sunt chircite*. Mormintele nu pot fi nici întinse, nici chircite (formulare, din păcate, frecvent întâlnită în literatura arheologică), ci scheletele din morminte se pot afla într-una din cele două situații, după cum nu toate scheletele neolitice sunt chircite, întâlnind în necropolele neolitice și schelete întinse pe spate (Cernavodă, Cernica).

Foarte puțin ne oprim și asupra terminologiei folosite de autori, constatând preferința folosirii de către cei doi autori a expresiei *arhitectura epocii cuprului*, autorii preferând această formulă, deși în textul primului volum termenul de *eneolitic* (termen împământenit în literatura arheologică) este adeseori uzitat (p. 58, 200, 479, ș.a.). Să fie aceasta doar din dorința de originalitate?!

În final, remarcăm și sistemul cronologic folosit de cei doi autori, care optează pentru împărțirea neoliticului în trei faze distincte: timpuriu, dezvoltat și mijlociu (fără însă a preciza limitele dintre cele două etape) și târziu. În această împărțire proprie, autorii atribuie grupul Pișcolt neoliticului dezvoltat, iar culturile considerate ca aparținând eneoliticului timpuriu sunt plasate în neoliticul târziu (Vinča C, Boian, Turdaș, Tisa, Precucuteni).

Apreciem în mod deosebit efortul depus de autori la completarea cunoștințelor despre arhitectura neoliticului și suntem convinși că și volumul al doilea se va ridica cel puțin la nivelul primului.

SERGIU CONSTANTIN ENEA